



Leo y escribo  
en mi lengua.  
Huave del Oeste

Sateow at sarang  
nawiig wüx ximbeay.  
Ombeayiüts



UY, NDOM IMBAS, NETAM MERKIAJ CHAY







UY, NDOM IMBAS, NETAM MERKIAJ CHAY

Secretaría de Educación Pública  
Dirección General de INEA  
Dirección Académica

Coordinación académica  
Sara Elena Mendoza Ortega  
Elisa Vivas Zúñiga  
Flor María Kobe Guzmán  
Carmen Díaz González  
Javier Avelino Fernández  
Luis Alavez Bautista

Compilación  
Noé Dávalos Hinojosa

Traducción de textos a la lengua huave del Oeste  
Juan Dávalos Gómez  
Noé Dávalos Hinojosa

Asesoría académica  
María Cristina Zarza Barrera  
Oscar Tlalmis Jiménez

Revisión técnica  
Maribel Eloisa Hidalgo Morales  
Miguel Angel Recillas González

Asesoría y revisión lingüística en lengua huave del Oeste  
Mariana Avendaño Sumaniaga

Coordinación gráfica y cuidado de la edición  
Greta Sánchez Muñoz  
Adriana Barraza Hernández

Seguimiento al diseño  
Ricardo Figueroa Cisneros  
Jorge Alberto Nava Rodríguez

Seguimiento editorial  
María del Carmen Cano Aguilar

Revisión editorial  
Hugo Fernández Alonso  
Marlik Mariaud Ricárdez  
Laura Angélica de la Torre Rodríguez  
Gabriel Nieblas Sánchez

Diseño  
Ricardo Figueroa Cisneros

Diagramación  
Jesús García Morales  
Jorge Alberto Nava Rodríguez

Ilustración  
Ismael David Nieto Vital  
Alejandro Villalobos González  
Cristina Niizawa Ishihara  
Ernesto Arce Ortega  
Irving Richard Zela Vázquez

*Leo y escribo en mi lengua.* Huave del Oeste. MIBES 3. Libro de lecturas. D. R. 2014 ©Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, México, D.F., C.P. 06140.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autoras, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

Algunas veces no fue posible encontrar la propiedad de los derechos de algunos textos aquí reproducidos. La intención nunca ha sido la de dañar el patrimonio de persona u organización alguna, simplemente el de ayudar a personas sin educación básica y sin fines de lucro. Si usted conoce la fuente de alguna referencia sin crédito, agradeceremos establecer contacto con nosotros para otorgar el crédito correspondiente.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9  
ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con Español como Segunda Lengua*: 970-23-0500-4  
ISBN *Leo y escribo en mi lengua.* Huave del Oeste. MIBES 3. Libro de lecturas: 978-607-710-289-2

Impreso en México

	Op nawiig
<b>Nejüikich</b>	<b>5</b>
Sakiiüb	6
Najneaj iüt	7
Aaga nexotüy tiül peat	8
Nekoy omeaatsaran akiiüb wüx neorrar	9
Nop nine nüx nesomb	10
Aaga najiüt leawa xeyay netam	11
Aaga nchikiw akiiüb a chok	12
Ijpüw montaj natsüjyay ombasüw	13
Wüx miün andeow a kaaw	14
Nop nine nench akiiüb nop minaj lüw	15
Minén	16
Aaga nandeow akiiüb jalap omal	17
Aaga nejiür sap nerang mechach	19
Ajküw aniüngüw serie	20
Aaga omeaats os	22
Aaga chiüng akiiüb a teong	23
Juana akiiüb Miguel	24
Aaga naxey nembel peat	25





Aaga teat naxey akiiüb a os	26
Rombüy nchiül	27
Nop nekual nejiw	28
Nanderak okueaj lüw akiiüb jiünts ongwiiüts	29
Ijpüw kombül	31
Aaga anch kün	32
Aaga nanderak wüx chak	33
Aaga pet akiiüb a iüs	34
Nanderak miün wüx nop tin arang nejiür	36
Aaga poj akiiüb a potwit	38
Aaga minaj lüw akiiüb polong omal	40
Ijpüw mbaleoy akiüjpüw mbalás	42
Aaga poj akiiüb a chok	44
Ajküwa nemeechmeech nipilan	46
Aaga najneaj pet	48
Aaga naxey leawa tapak arojmbüw	50
Wüx minüt mondiümüy	52
Nop wiül ndojkiüt miwiül nej	54
Aaga wüy akiiüb sampüy	56
Neol sampüy ndoj ombas axeot oniiügaran	58
Nerang nendalalüy	60
Aaga rach lüw tamongoch naél	62



Wüx ike ajlüy omeaatsaran wüx tarangüch a nawiig kam, nguineay ndom merkiajchay meteow nawiig at meteow napak, atkiaj alndom mejaw nguineay apiüng tiül omeaats alinop nipilan, atnej ike indiüm ndom imbas mendüy nawiig atkiaj aton ajlüy nipilan leaw xiyay andiümüw ndom ombasüw, at marangüw nawiig wüx ombeayiw nejiw. Aaga nawiig kam okueaj noik ajlüy akas nawiig minüt nej *Sateow at sarang nawiig wüx ximbeay*. Ombeayiúts .

Tiül aaga nawiig kam tajmel tiül nanderak imiün palpálwüx ombeayaran, ninguiay ajüik xeyay nembeat ajlüy meáwan kambaj, atkiaj alndom mejaw nguineay ajlüyeran, nguineay arangüw najiüt tiül palpálwüx kambaj. Ajküwa nanderak kiaj: nanderak tanomb, nasüeteran, poch miün, nanderak poch, ran nanderak, leawa tajlüy, aton ajlüy altegüy.

Sasajan ik ndemekueat meteow nawiig, atkiaj apndom imbas metaag majneaj iteow najen miün, wüx netam meteow kuajantanej nanderak, apmambeol ik meteow najneajay wüx ajiür nechén wüx omal nejonts tengwüy niüng ndoj, at apmüüch ik mendeak najneajay ombeayiúts, atkiaj apmajüik najneaj iteow nawiig wüx imbeay.

**¡Sandiüman ndom imbas meteow nawiig najneajay!**



## Sakiüüb

Wüx iyaag najneaj tiül imeaats  
apmeyak wüx alinop nipilan leawa indiüm,  
ijüikich majaw ajlüy najneaj ajlüyeran,  
wüx apmaxom majaw:  
kiaj apmajaw kuane mondiümüy.

Nerang: **Celia Méndez Guillermo**

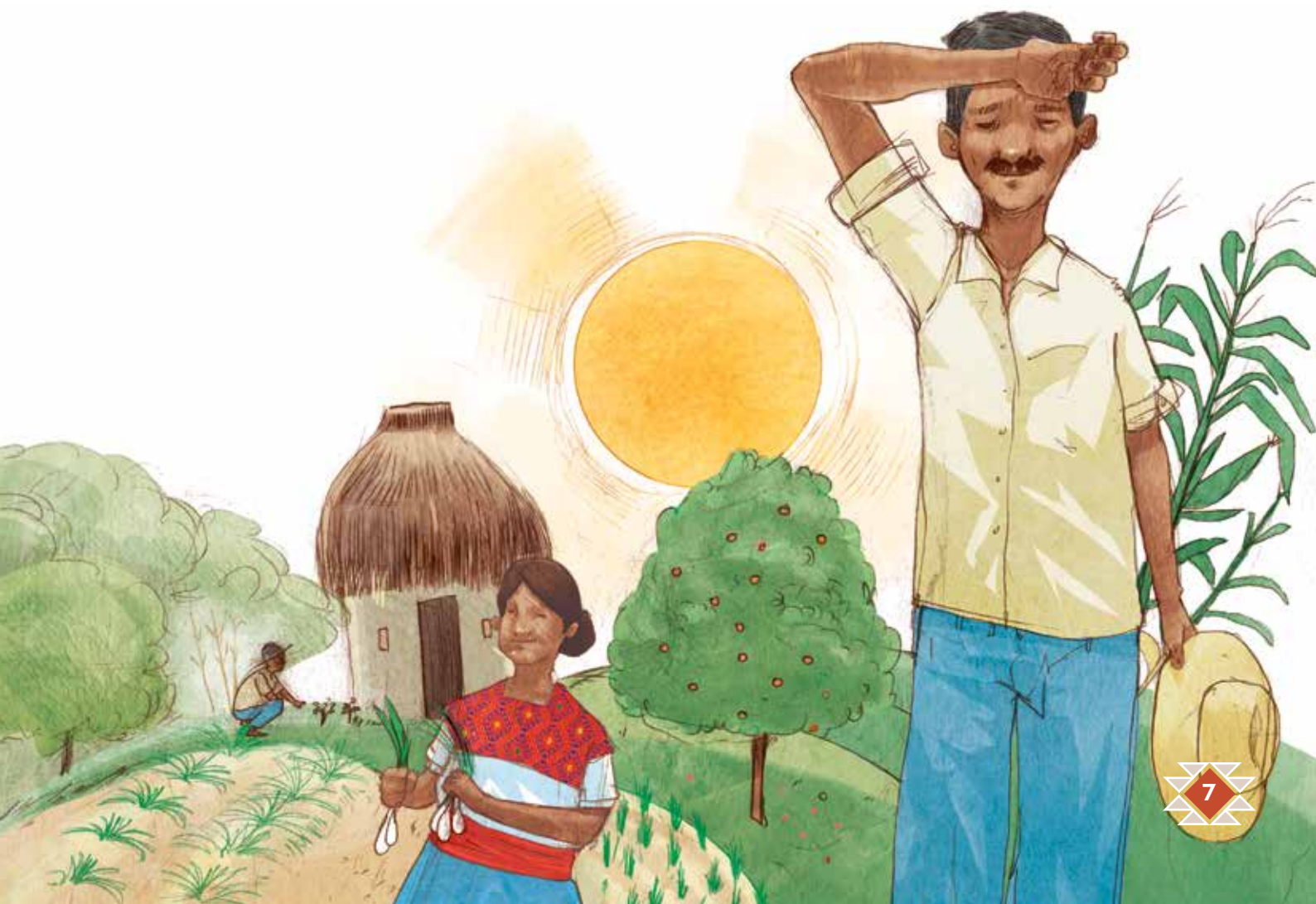




## Najneaj iüt

Sakül tiül neorarr iüt, xe iüt najneajay, kiaj sapiür xenaxiül amb wüx opech sapiür xe nachich biüm at xe nguiniy, xentaj ambeol xik wüx sapiür nej apiür minaliw *cebolla* at mipiña nej tiül xe iütan. Xekualan landoj ombas arang najiüt tiül wajchiük, lamapiür ijkiaw, arej owil kants at olam, naw wüx sütiün at leawa saxeanguiün omeaats iüt ambeol xikon namongochiün najneajay, atkiaj ajlüyeran leawa saküliün tiül aaga ambaj kam.

Nerang: **Pascual Sánchez Gómez**





## Aaga nexotüy tiül peat

Jondot nop nipilan teajüy tiül peat ngoyay majaw nguineay netam majüyeran tiül, alndom ndrom ngo maxom mitiiüd nej. Kos lamasokiw, jondot aljane majiür a naél kiaj, netam mawün miweaaig amoog wüx omal aton sapün leawa asooig átan a sarral.

Aaga nexotüy kiaj arangüch kos atkiaj alndom nop nipilan makueat nej nemeech omeats peat nejiür xiül at nejiür nimal.

Nerang: **Salomé Martínez de la Rosa**



## Nekoy omeaatsaran akiüüb wüx neorran\*

Wüx nop kicheech monguich xeyay akoy omeaats, ngo mind atsoj, ngo mind üet, alteomaats nej ndiük aag ayaj üüch nej miün andeow. Atkiaj apmarang wüx ajiür ndiük kos üet tiül miiüt owix tengwüy xeowüy üet nangan jondot ngo mind majiüraats a monandeow kiaj netam mambiyaats naag mioxiich piid.

Apmeyak tiül noik xax yow, ndoj apmeaach jongoyom leaw ndoj ajün apmeaach ndem ndoj apmanganeowaran noik kicheech xax meáwan nüt wüx ngoyay meteran; apmanganeowaran ayayiw nüt. Sitiül tanganeowaran miyayiw nüt, kiaj apmümb a ndiük teomeaats.

Nerang: **Juan Núñez López**



\*Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Creencias, dolencias y remedios*, México, CONAFE, 2001, p. 43.  
(Hacedores de las palabras)



## Nop nine nûx nesomb\*

Catalina wijkiat tiül noik ajlüy nipilan tsotsil, wüx nüt nesomb at ngo majüy kamüm mengwiiüts ngo majüik nguineay, alndom majaw najneaj at alndom majüy ngo majiür nikuaajind naél. Miteat nej, mimüm nej, mikoj nej, michiig nej ngo mind majawüw nej, arangüw wüx ngo majneaj andiümüw mambiyaw akueatiw tiül noik iüm nej miün kiaj ngo mawiülüw.

Catalina üüch omeaats mapak ambeol nej nop najtaj naw kiaj niüng minden nej nganüy miteat nej, mimüm nej, michiig nej, teamambiyaw lop.

Catalina teamayamb nguineay ndom majneaj majawüw nej miteat nej, mimüm nej, mikoj nej, michiig nej ndoj wüx lamüüch omeaats maw wüx aaga iüt kam.



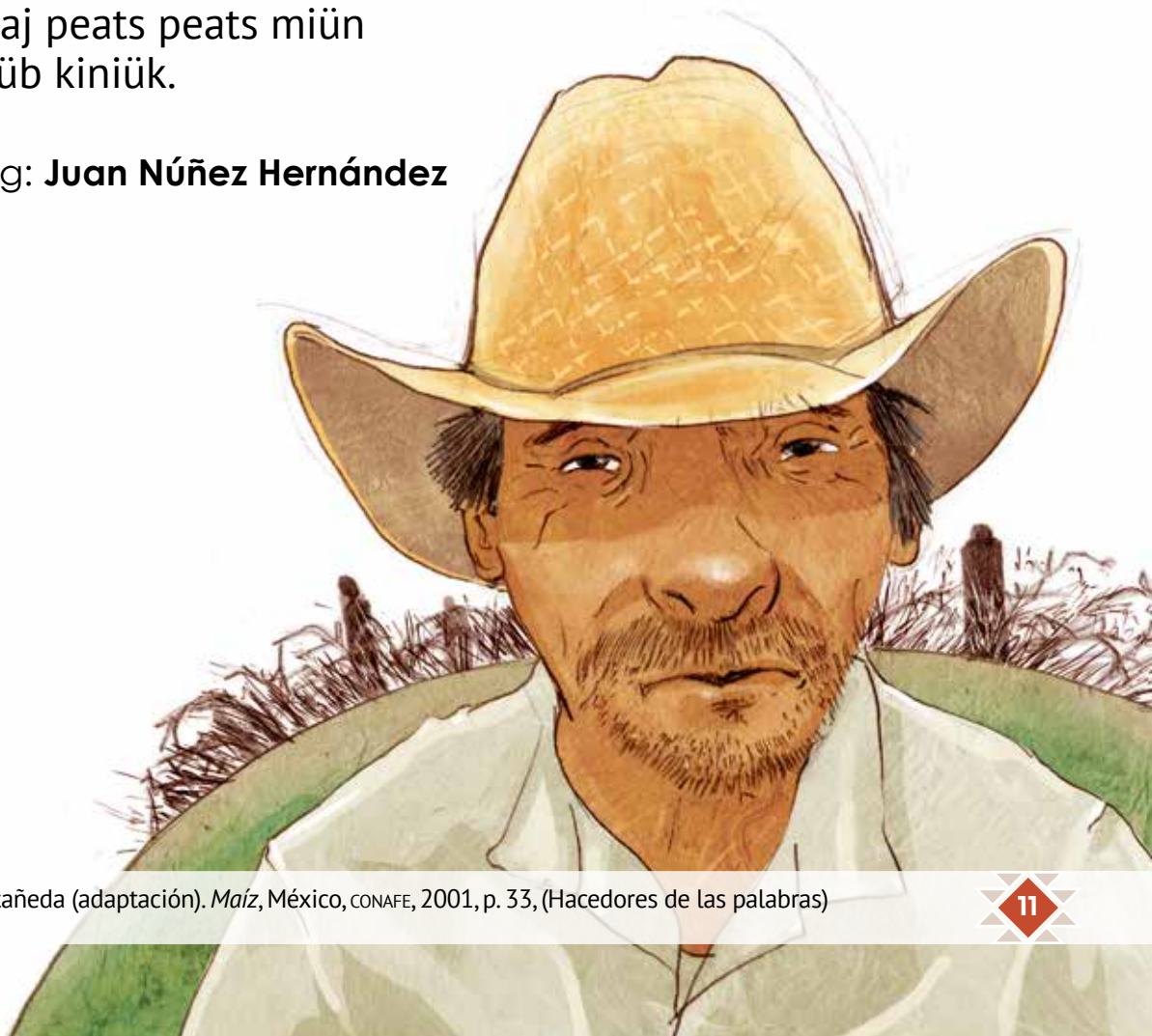
## Aaga najiüt leaw xeyay netam\*

Tiül xekambaj leawa najiüt xeyay netam aag ayaj apiürüch iüt. Nipilan apiürüw naxiül, wüx ngoyay mapiürüw awüjchiw soex ndoj ambeliw ndoj asojnongoj leawa landoj andaab.

Ndoj amelichaw apiürüw, tiül xe iüt ngome wüney, kos tiül kaaw wüx apiürüch nerrar tengwüy nakind at a naxiül wüx apmajntsop awagwag miün, nipilan amix omeajtsüw kos ngome wüney a naxiül.

Ndoj aaga os laámb apmajnap alinoik kambaj mongalüy angüyiw leawa andiümüw nejiw, arangüw wüx ximbasan leaw andiümüw xikona monrang najiüt tiül iüt xeyay naél samongochiün, nguiajnguiaj peats peats miün sütiün akiiüb kiniük.

Nerang: **Juan Núñez Hernández**



\*Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Maíz*, México, CONAFE, 2001, p. 33, (Hacedores de las palabras)



## Aaga nchikiw akiüb a chok\*

Teateayay a chok tiül nüt kos lamatüch tiül nakind, landoj lamaxaing xeyay osaab soex tiül ajoet. Nop nchikiw xeyay milop, tajaw üet a chok tamb matüch matün müüch nej tegüy; chok tasaj nej:

—Sakiiüb, ¿kuane temerang wüx ajoet wüx xike teasarang najiüta?


—Teasarang najiüt tiül peat —aw a nchikiw—; kos teasapaj aag ngo matüch xikueaj namb nayamb süet.

—Sitiül tengual ipaj wüx ajoet —kos chok axom omeaats xeyay kiaj tasaj nej imbiülüüch nganüy minajiüt—, ijiüng nganüy tiül nakind.

Taxaing üet a chok tajmel tiül ombiümb nej.

*Netam marangaats najiüt wüx aliün majlüy nüt atkiaj ngo masap ikoots wüx aliük miün. Aaga anch ajlüyay apmasap nej wüx at apmetüney.*

Nerang: **Esopo**

 **Indilil andüy tiül Minawiig montangtang ndoj irang leaw apmasaj ik.**



# Ijpüw montaj natsüjyay ombasüw\*

Noik nüt nop nench almameay niüng akuiür yow. Kamüm kiaj ajntsopiw kiaj ijpüw montaj; wüx tapak a nench aliw kiaj ijpüw montaj. Nop tiül nejiw a montaj tendeak, tapiüng:

—Tabar saniüng, ¿alndoma?

Aaga nench tapiüng:

—Ajaj, sanamb.

Ajküwa montaj kiaj natsüjyay ombasüw, najaljal miondeats omalüw.

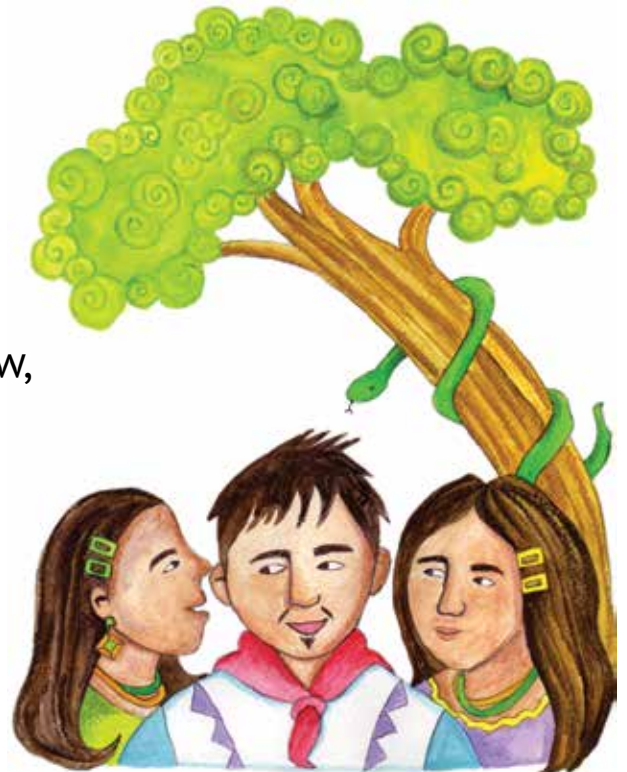
Tambüw ajüyiw tiüt. Wüx naxey tajaw, kiaj majaw noik nadam kang. Aaga najtaj tapiüng:

—Lapeayiüts.

Apiüng miün kiaj ndrojow. Wüx wantsat a nench, ajküwa montaj lango majlüyiw kiaj.

Xeyay mbayat, aaga nench tandüy wüx majaw kiaj tajaw ijpüw napat ndiük nadamdamüy. Aaga nench akuiür tamb andüy aniüng nej tamb masaj miteat nej mimüm nej.

Atkiaj ndot noik poch nanderak miün.



Nerang: **Albina Díaz de la Cruz**

\*Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Agua*, México, CONAFE, 2001, p. 63. (Hacedores de las palabras)



## Wüx miün andeow a kaaw\*

Wüx matsaram a kaaw kiaj iün andeow apiüngüw mixejchiiüts ajiüntsüw a nine jiünts ongwiiüts kos ajawüw teaüm matsaramb a kaaw. Wüx teámb pojniüw jiünts ongwiiüts tayaküw wüx ajiüntsüw apiüngüw: “Ajaj, ajaj, ajaj”, kos teamambeolüw a kaaw majneaj alinomb. Wüx arang najneaj ongwiiüts at a kaaw xiyay arraj, nine jiünts ongwiiüts najneajiw miün ndijchiüjow miün at xeyay apak omeajtsüw.

Aton apiüngüw xexejchiw wüx apmatsaram a kaaw amelich pojniüwüy ndoj apmajneaj pikiw oleaj ajüy ongwiiüts. Wüx matsaram a kaaw meawanoots miün mbayajoots; nipilan tiül xe kambaj at monaw alinoik kambaj mijkiaj ambeolüw a kaaw: altiül ambeolüw atsündiw manchiük, alegüy atetiwi miweak waküx. Nijinguind ngo mandiüm mümb a kaaw, meawanoots miün andiümaats mapakaats wüx aaga iüt kam. Wüx najneaj a kaaw meawanoots miün najneajay ajlüyiüts, montangtang at monguich, apak omeajtsüw.

Nerang: **José Luis Morales Severo**



# Nop nine nench akiüb nop minaj lüw\*

Noik ümb miün arraw tawüw nop naxey, nop najtaj at nop nine nench apmepejtiw *café*. Aaga naxey at a najtaj tapeayiw tiül miiüt *café* ndoj tamelichaw mapejtiw a *café*.

Nganüy nine nench tayaküw palwüx ajoy miyow nej. Aaga nine nench topots atsoj tatsoj xeyay tapak omeaats. Miteat nej, mimüm nej tandüyiw mijkij teamteam miün teamakueatiw nine nench, ngo leaam omeajtsüw wüx kuane paamongoch.

Wüx leaad omeajtsüw a nine nench lamakueatiw xeyay nómban ngo leaam omeajtsüw wüx naxey tasaj a najtaj akuiürrüw tambüw mayambüw a nine nench. Ngo maxomüw nikuajind, nine nench ngo majüik nguiane apmaxomüw.

Tambüw masajüw monajiüt tiül aaga kambaj kija tandüyiw wüx mayambüw ngo maxomüw nómban. Ndoj wüx tambüw majawüw monsüet tasokiw lamatsamb nej nop minaj lüw wüx omal noik tiük aag miün miolaats nej alkiaj.

Nerang: **Timoteo Ayocle Xalamihua**

\*Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Orígenes y dueños*, México, CONAFE, 2001, p. 65.  
(Hacedores de las palabras)



## Minén\*

Teat xeech leaw oleajleajiw miün,  
imbeol xik najüy tiül pilkang,  
tiül xiyay sats wüx aaga iüt kam;  
ikeaach xik naxom ximeaats wüx soen  
wüx ind najchow at wüx alinoik natsünderan.

Sandiüm najaw leaw ngo naxom najaw,  
natüch leaw teanandiüm natüch,  
naxom aaga tiiüd palanüy ran  
ndom najüüich ximeaats natsüjyay ombas.



Teat xeech nejüy,  
isaj xik nguineay ndom matsüjyay ombas xepoch,  
nguineay ndom nayak mimbaj a tiiüd naag kiek;  
ikeaach xik nasüt aümaran,  
ngo nimbol nengochenaag nexotüy mbol.

¡Ngomind sakül ndeoj!  
Xexeech,  
¡ikueat meaach xik minangoraad  
leawa tambeol ik mexom imal imeaats!



## Aaga nandeow akiiüb jalap omal\*

Tajlüy chük nop naxey tangoch nej nop nandeow tasaj nej:

- Nganüy mbich sanakiiüb ik mamb.
- Ngwüy nde mekiiüb xik mamb –aw a naxey.
- Saliük alnengüy ojpeak nüt, kiaj sanakiiüb ik mamb.

Almapeay aniüng nej aaga  
naxey tasaj mintaj nej,  
apmakiiüb nej mamb aaga  
nandeow. Mintaj nej tapiüng:

- Ngome apmakiiüb ik mamb,  
kos wüx tayaag imbas najaljal  
miondeats imal; nganüy apmejep  
imal kiaj ngome apmajaw  
jane ik.



\*Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Cuentos de engaño, para hacer reír y fantásticos*, México, CONAFE, 2001, p. 27. (Hacedores de las palabras)



—Najneaj —aw a naxey.

Tajep omal nej. Tatüch aaga nüt leawa asoik, tapeay aaga nandeow, tatün manguiaiy wüx aaga naxey. Tasajüw ngo majlüy.

—Kiaj tapiüng, jondot ngo majlüy aaga najaljal miondeats omal, masey aaga jalap omal kiaj sanakiiüb —aw a nandeow.

Nerang: **Josué Hernández González**



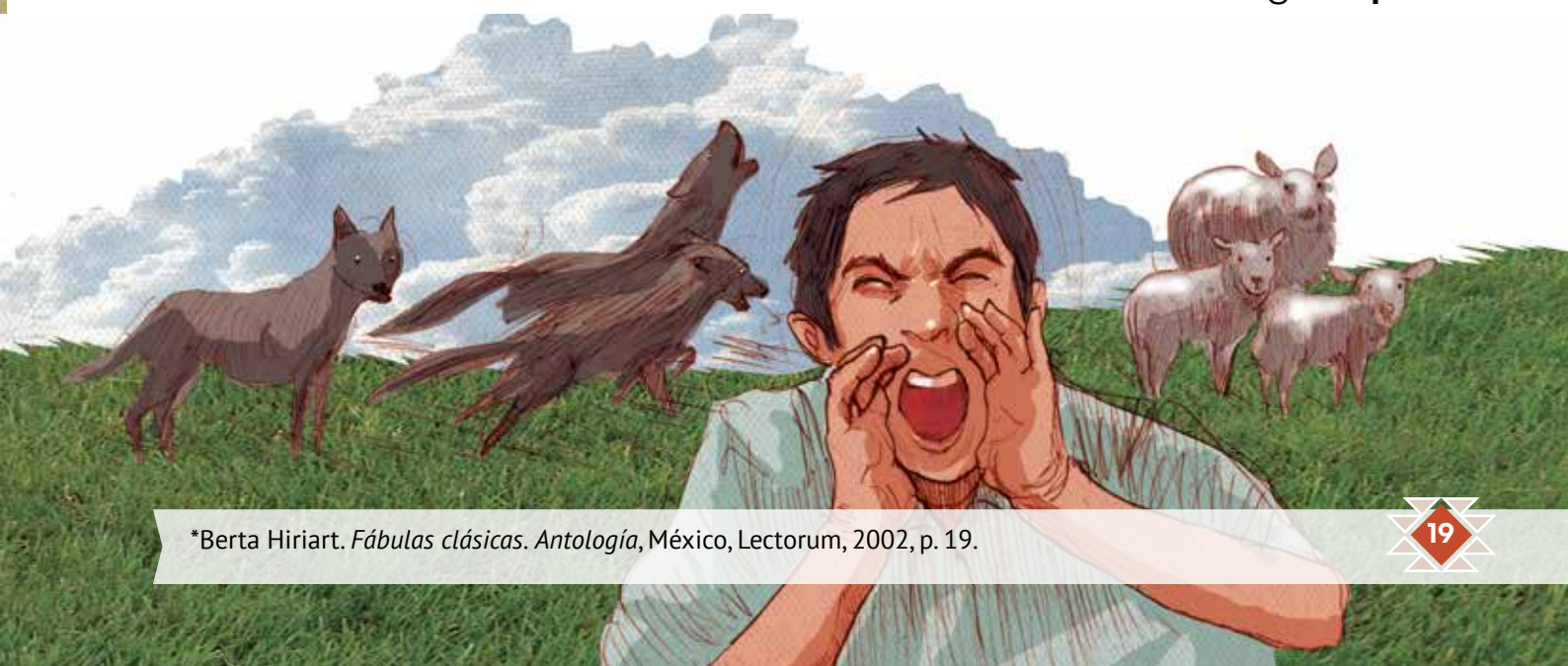
## Aaga nejiür sap nerang mechach\*

Nop nejiür sap teamajiür misap nej xeyay mijkiaj tiül stas, arang mechach atküy arang: ayak onik apaj napak makaron ijawan a sampüy pet teamatsambüw xe sap, teamapaj meáwan nipilan monaw tiül stas.

Tapaj ijkiaw arej ombeay, ajküw monkül kiaj xeyay ajneaj omeajtsüw, akuiürrüw ambüw majawüw apmambeolüw ndoj lamandilileaw anamixmix omeajtsüw kos aaga nejiür sap awaích nejiw arang mechach. Ndoj wüx naleaing sampüy pet tajntsopiw kiaj tajmeliw matsambüw misap nej, aaga nejiür sap kanüy naleaing tepaj achiüt onik atün monaw kiaj tiül stas mambeolüw nej, monaw kiaj tapiüngüw chük alinoik jayats teamarang mechach, ngo mateowüw tiül nikuajind. Atkiaj tümb misap nej aaga nejiür.

Aaga nexetüy nanderak kam amb apiüng leawa monwaích noik ngo majneaj apmaxom: nijinguind ngome apmeyer nej andeak, masey naleaing apiüng.

Nerang: **Esopo**



\*Berta Hiriart. *Fábulas clásicas. Antología*, México, Lectorum, 2002, p. 19.



## Ajküw aniüngüw seris\*

Aaga minen atnej tarangüw mixejchiw nejiw tüüch nejiw a seris majlüyiw atkiaj, aga ayaj noik kambaj ajüyjüyiw miün, tiül miün miütüw nejiw.

Tanomb, ajküwa noik noik ajlüy seris apiüngüw aniüngüw nejiw aaga ayaj akas miün nüt paküliw kiaj noik miün among, aaga apiüngüw kiaj tanaámb ajlüy tiül nejiw nganüy meawanoj miün noik noik ajlüyiw, aag tarangüw aniüngüw nejiw palüy xiül ngo mapakpak, atojngoyiw mipüüg xiül ndoj tambileaw, nerend wüx op nit, wüx otüing iüm ayaküw palüy opang poj akiiüb tiül jor naw tindek. Wüxay miün tiül ijkiaw owixeran ajal tiüt makiiüb noik owixeran ajal oleaj.



Ajlüy xeyay nden leawa ajiürüw alinop moog amb miün wüx niüng ajünijchaw üetiw, niüng üeteran tengwüy niüng chetejow.

Aaga mats niüng ameay nop seri apojnongoj miün nerixix wiüd awiteaw mbeay ndek nguiaj apüjchiw tiüt noik jal wüx ameayiw. Wüx matüch nüt nerrar ameayiw mbeay ndek, ajiür nijiw okas awüywüy nejiw ajpnoch ndek. Naleaing xeyay napateay ameayiw wüx mats; ajküw miün monench monüx, aag miün ayaj andiümüw mameayiw wüx mats nind miün majawüw ngome netam nejiw.





## Aaga omeaats os\*

Noik nüt müm nchey tatün manguiaiy:

–¿Kuane apmatiütsa? Ngo majiüraats os marang peats müetiüts.

Tiül aaga nüt kiaj meáwan nipilan amongochiw lop.

Tapeay kiaj nop kicheech nench ngo majaraw nguiaj naw tatün manguiaiy müm nchey:

–¿Neol tamix imeajtsana? ¿Kuane nerang ikona?

–Ngo najiüran süetiün awüw.

–Lajlüy nde meteowan imeajtsan, itojliün wüx biümb mixor yow ndoj iyakan tegüy posol. Wüx laámb jongoyoj ndoj tesajan xik sanayak tiül a os.

Ndoj mandeak ayaj aaga kicheech nench tapijliüt omal tixor, tapiüng wüx noik oleaj nüt ndoj teleajkiün a xor.

Wüx taleajkiw omal a xor, lachipiw a os laámb ajün; kiaj nejiw a teat müm tajawüw landoj üp miün manchiülüw ndoj apmarang peats.

Nerang:

**Juan Santiago Santiago**



## Aaga chiüng akiüb a teong

Noik nüt aaga chiüng texomayej makiiüb noik teong mbeay noik akuiür yow tasaj:

–Ike rasán miotaag nganüy ngo matsüjyay imbas aag nijinguind ngo mandiüm ik; nganüy xik sajiür xeopang najneaj at napak at jagantanej andiüm.

Wüx tanguiay a poch kiaj a teong, tamix omeaats xiyay. Tamong xeyay nüt. Noik ümban arraw aaga chiüng teatsantsüy tiül tsan nüt wüx nots xiül kos ambiy nej nakind, kiaj majaw aliük nop naxey arrond teombaj nchiiüts at ajoy nots nekojchay.

Aaga chiüng tandiüm mikuiür nganüy naxey ijkiaw akuüüch oleaj lamatüch kiaj, tasap nej. Aaga naxey tapiüng tiül omeaats nej:  
“–Aaga opang nej kam sanajoy mamb sanatsamb kos naxix.”

Wüx teong tajaw ayaj tasaj a chiüng:

–Xike salniüng ijlüy ngo masapüw xik tekuik xik kos ngo najneaj, nganüy a ike, aaga atsüjyay imbas at naxix mionij, apmatsambüw ik.

Aaga teong takuik ndoj tajmel tiül yow.

Atkiaj jondot mejaw aljane ndron ombas, ndemendeak wüx ombas at ndemesaj nikuajind. Tengwüy apndilimeay andüy wüx imbas atnej tamongoch aaga chiüng.

Nerang: Neri García Valencia  
Neech metow: Manolo Pérez Salvador





## Juana akiiüb Miguel

Tajlüy nop najtaj nenüt Juana, andiüm xeyay minoj nej; nej ajaw nguineay andiüm nej.

Noik nüt teapiürüw, kiaj tasaj mimonrang najiüt nej nguineay andiüm nej mintaj nej, monrang najiüt ngo mayariw andeak nej.

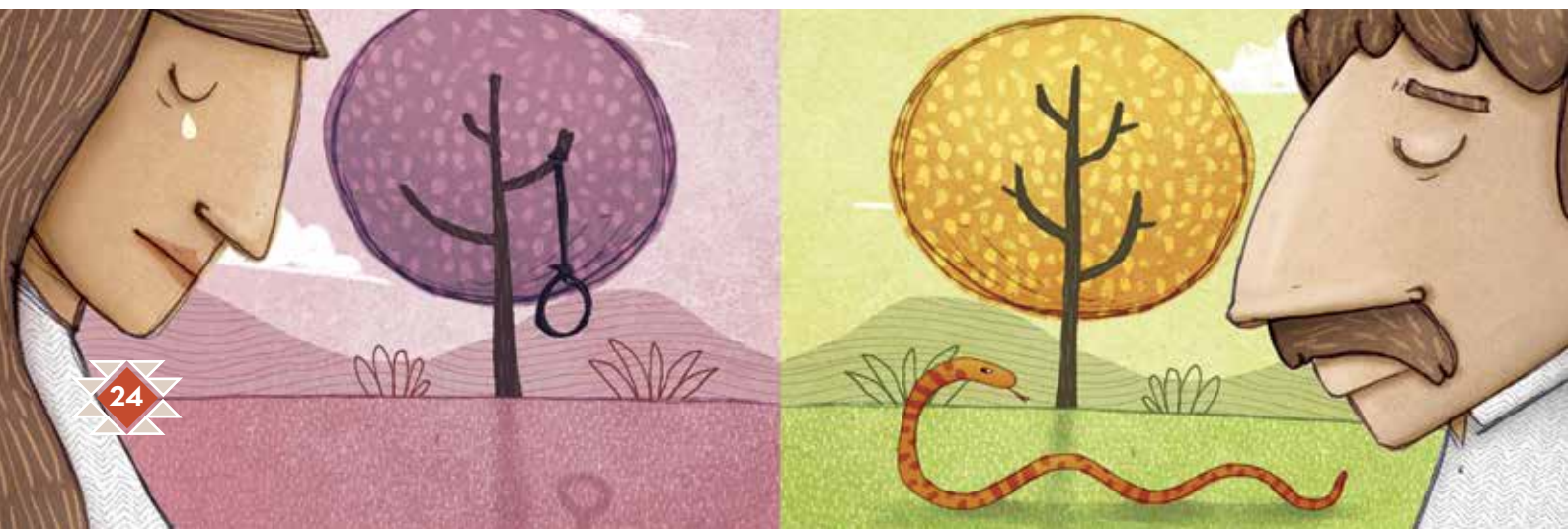
Nguineay ndom mapiüng naleaing, Miguel tasaj nejiw marangüw noik kicheech mats ndoj mapeajpiw wüx kiaj apmasajüw a Juana mintaj nej lamatsamb nej nop napat ndiük; atkiaj tarangüw.

Wüx tapeayiw aniüng nej, Juana akuiür tiün mangoch nejiw tatün manguiaiy kuane amongoch minoj nej, monrang najiüt tasajüw atsamb nej nop napat ndiük nganüy landeow.

Ndot ngo masajüw atkiaj müm najtaj, nganüy ngoyay mümb manguiaiy, kiaj mayar nots las terrondüy onik. Miguel ajchik witiüt wüx kicheech mats, mintaj nej landoj landeow kiaj tamelich ajiünts. Nej tapiüng jondot ngo narang leawa sarang kam ngo majlüy naél.

Miguel takül anopüyan tasap angüngün kos xeowüy leaaw omeaats andeow mintaj nej, nguiane pandüy nganüy.

**Okueaj kambaj**



## Aaga naxey nembel peat\*

Apiüngüw noik nüt nop naxey tamb majimb miiüt nej, tatüch mijkiaj. Wüx tatüch niüng ajlüy miiüt nej tamelich majimb, tapojnong mipüüg xiül ponong ninguiün ponong ninguiün, ndoj tachen indaab aton alkiaj xeyay nawaag soex; tandajpüw nawaag soex aaga naxey ngo majaw sitiül teandaab niüng ajlüy nej. Wüx wantsat majaw niüng achen, laxiyay andaab.

Akuiür tamb maxejken ngo chük ndom maxejken nej miün kiaj tambüw xeyay nipilan mambeolüw nej kiaj xejket, atnej tatüch gajparoob nipilan leaw tambeolüw nej. Aaga naxey kiaj mbayat xeyay nganüy a peat nakoniiüg tandaab at aton tandaab niüng angocheyej makiiüb alinoik kambaj nenüt San Juan Iztaltepec atnej ajüik tatüniw mayak pikiw akoik miow tomiün. Aaga naxey minüt nej Maximiliano; ndoj aaga naxey tamb andüy aniüng nej, apeay miün tinden tandek at tapiüng nguiane andaab, ajüik akoik miow akuüüch oleajaran chük tandaab.

Aag miün ayaj tamongoch  
aaga naxey.

Nerang: **Arturo López López**



\*Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Maíz*, México, CONAFE, 2001, p. 39 (colección Hacedores de las palabras).



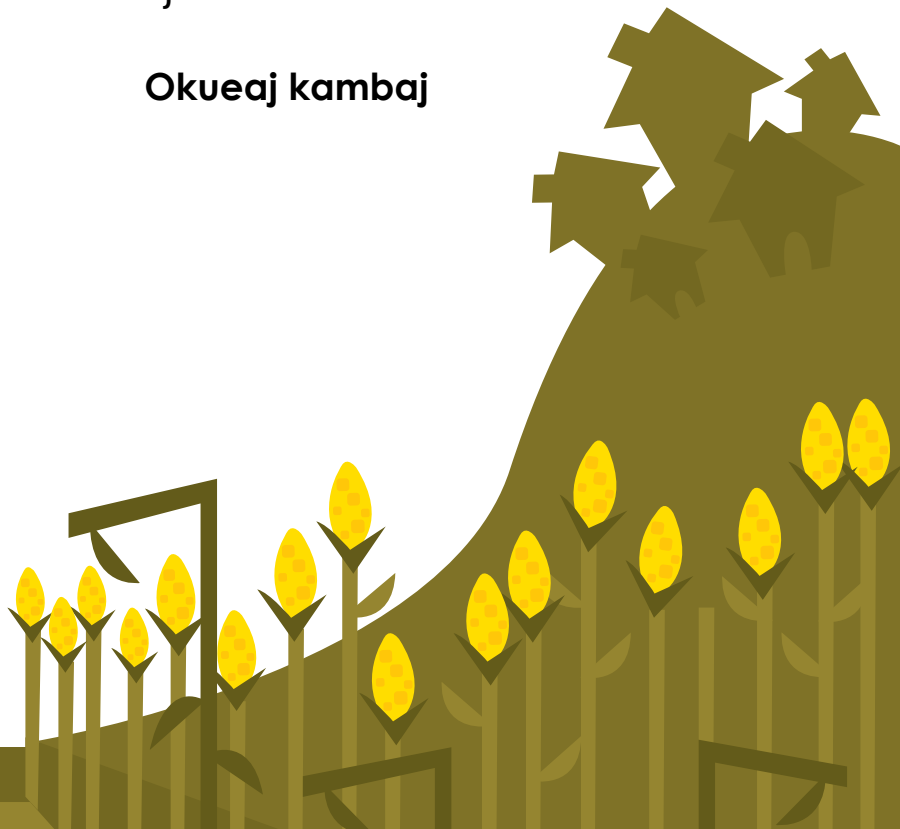
## Aaga teat naxey akiüb a os

Lamajiür xeyay neat tajlüy tiül noik kambaj nop naxey lamong wüx mimeech ngomüüch nikuajind leaw ajiür masey mimüm nej. Meáwan os leaw apiür axot ngo müüch nikuajind mimüm nej.

Ajiür nop iüm niüng ayak meáwan os leaw apiür. Meáwan anüüb. Ajlüy nüt wüx mimüm nej atün okueaj mi os nej, nej apmapiüng xe os ngo ndom nüüch jangantanej. Ajlüy nüt awün müüch mimüm nej a os leaw lamemoen. Mimüm nej ajiünts xeyay kos mikual miün nej ngo mind müüch nej os. Lamong wüx mireech meáwan nüt ajiür mi os nej.

Noik ongwiiüts aaga naxey tapaküüch nej napak ajngojslöy witiüt ndoj tajaw meáwan miós nej lamendiük at a nej lamendiük ombas nej ndoj tandeow. Takül tiüt aag miün olaats. Mimüm nej tamb tatüch kiaj tenguiay xeyay ajngojslöy, wüx tajaw tiüt altiüt mikual nej; aag miün olaats. Kiaj tapeay tiül omeaats nej mimüm nej xekual tandeow kos lajneajta mireech ngo mind müüch nijinguind miós nej.

Okueaj kambaj



## Rombüy nchiül

Ngo majawüw monrang najiüt tiül iüt wüx awüniw yow ajantsüw xax teajmiük nikiriw ajtsaj tiül yow, apeayiw nipilan monwün yow apmejantsayej, apmaxejpiw at kuajantanej apmetamb nejiw aaga yow lamarang rixiün yow, tamong akas nüt, ngo meteotsüw wüx amelich wijkiaw nadamdand nchiül nawüx a nüt kiaj raw miün tiüt teaxiyay wijkiajow xowüy lajen mayak wüx tatüchiw meáwan tiül mikorrüliw nipilan, tiül naxiül, nguiajantanej atüchiw teayambüw üetiw, niüng amongoj nómban apüjchiw tiüt wüx maxeomüw niüng ajmel os ambichaw müetiw, mirrombüyiw ngo majiür ümb nipilan lamayajküw.

Amelich mateowüw omeajtsüw tengual apateay ambüw lango majiürüw kuane müetiw, namix monguich najiüntsayej miün wüx manguiayiw aterriür ajngotoj a nchiül üetiw nüt ongwiiüts wüxan teajüyiw leawa teamatüchiw tiül kambaj, nipilan amelichaw mambiyaw; naag xiül, mipüüig xiül, kang, biüm ngo ndom mambolooch nejiw, kos wüx xeyay teamambiyaw átan miün kiaj ajngotoj najntsoptsopayej miün.

Nerang: **Marcos Cornelio Sánchez Ramírez**





## Nop nekual nejiw

Tajlüy arojpüw nipilan nop nekual nejiw; ijpüw tiül nejiw nemejchiw, kos ajiürüw nop michijkiaw nejiw ngo mandiümüw. Noik nüt tambüw anüjpiw os ndoj tasondsojndiw tomiün majaw michijkiaw nejiw; nine nench tatün manguiaiy nguiane mayariw tomiün.

Nejiw tapiüngüw anüjpiw kang, nine nench tayar leawa apiüngüw, tamb mayamb mamil nadamdak kang, topots mayak omal ikialüy nej ndoj tamb majüich manüüb.

Ngome nekiy Teat najlüy tiül mbas akats tambeol nej, kos ajküwa kang tarangüw nelitlit ombasüw. Tümb manüüb leawa ajoy mamb. Wüx tapeay aniüng nej ajoy xeyay tomiün aton. Mikojow nej tatüniw nej manguiaiy nguiane mayar aaga tomiün at nej ton tapiüng anüüb kang, nej mbich naleaing apiüng.

Kiaj mikojow nej tambüw ton mawiteaw kang, nejiw mbich nikuajind ngo majon okueajiw aaga ayaj xeyay tajküyiw wüx. Tasajüw michijkiaw nejiw napakpak poch ngo maleaing leawa asaj nejiw, aaga nine nench naleaing apiüng ngome teawaíich.

Tamong a nüt ajküwa mikoj nej kiaj nómban ngome tajawüw nguineay arang michijkiaw nejiw wüx tanüüb akas ngojneaj kang.

**Okueaj kambaj**



## Nanderak okueaj lüw akiiüb jiünts ongwiiüts\*

Noik nüt nop lüw teajüy tiül peat; kamüm mbayanüy miün ngo manguiay nikuajind nengojlosüy: “chor, chor”. Aaga lüw tapiüng:

– ¿Kuane aaga ayaja? Atnej alkuane nadamüy ngo matow xik.  
¿Jondot mambiy xike?

Tamb matüch majaw aaga nengojlosüy imiün tiüt teombas nop nawaag op xiül kiaj tapiüng:

– ¿Aba ike? Aag tembayiich xik; tiül indiüm montsoj aag teanandiüm.

Masey nop jiünts ongwiiüts, nganüy a lüw nej tapiüng matsojow. Tambüw andüyiw tilam wüxan ngoyay mamelich montsoj, tambüw mayambüw akiüjpüw nejiw.



\*DGCPI. *Relatos tojolabales*, México, DGCPI, 1998, p. 31. (Lenguas de México, núm. 21)



Lüw tamb mapaj a minaj lüw, misow peat, sampüy, sampüy pet;  
nganüy akiüjpüw jiünts ongwiiüts tajlüyiw mbel, polong omal at  
mimüm kün.

Wüx tajlüy monbiyay, aaga lüw at akiüjpüw nejiw tümb mikiürrüw kos  
tandal nejiw akiüjpüw jiünts ongwiiüts, wüx ndot monbiyay xeyay  
tapak omeaajtsüw kos tajntsopiw wüx.

Nerang: **Ermelindo Méndez Méndez**

 Indilil andüy tiül Minawiig montangtang ndoj irang leaw apmasaj ik.



## Ijpüw kombül\*

Aag agüy leawa tamongochiw ijpüw kombül, monajiüt nejiw nop *síndico* alinop *regidor* tiül awan. Noik nüt, wüxan ngo majlüy teat xan, tajpajüw mambüw mandondochiw noik naél andüy wüx monejteay at asaparan monüx, tiül noik kambaj okueaj Chamula. Natang nenajiüt tiül aaga kicheech kambaj kiaj andiüm mamongoch andüy niüng ajlüyiw monjaw wüx naél tiül nadam kambaj; nipilan tiül aaga kicheech kambaj kiaj andiümüw mambiyaw nomiün. Teamong ajüy a nüt nejiw teamayambüw nguineay ndom müjchiw maxeomüw omeajtsüw nipilan ajküwa montsoj monüx kiaj netam mangüyiw asoetiw nejiw tiül manchiük.

Aaga ijpüw monajiüt kombül ngo mapiüngüw aniüngüw nguiajüpiw, mintajüw nejiw tapiüngüw aag ayaj teajüyjüyiw. Ajküwa ijpüw montaj kiaj tandeaküw noik mipochiw nejiw, apmambiyaw minojow nejiw ndoj pawüniw tinden, ngo matüniw manguiaiyiw neol tekiyaw. Naleaing ajküwa montaj kiaj tarangüw at nej apiüngüw tambiyaw ninojow nejiw ndoj tandüjpiw mawüw; ajküwa ijpüw kombül kiaj tajmeliw niüng ajnap ngo majneaj yow tangüniw xeyay atkiaj chük alndom mawüniw wüx omeajtsüw monteomeaats at tajmeliw tiül noik monbiyay ndoj wüx tambüw timanchiük, niüng tajmel asoetiw ajoyiw soex. Mintajüw nejiw tanguiaiyiw tambüw mikuiürrüw wüx mayambüw nguineay ndom mawüniw.

Nerang: **José Leopoldo Hernández Hernández**

\*José Leopoldo Hernández Hernández. *Reflejo y vida de nuestras palabras*, Chiapas, CELALI, 2004, p. 131.





## Aaga anch kün\*

Noik nüt, tapalüw teombas anch kün wüx amb majmel, tasajüw:

—Sakiüjpan, xeyay netam merang najiüt, kos meáwan nüt kün arangüw najiüt.

Kich kün tapiüng:

—Xike meáwan nüt teasaw najlül, ndoj ümb sapak.

—Ngo metam mümb ipak xeyay —awüw—, netam merang kiriw najiüt. Aag ayaj anomb sapajan ikueaj.

Ndoj masajüw atkiaj tujchiw mamong.

Aaga kich anch kün ngome tarang atnej tasoik. Alinoik nüt andüy wüx kinüt, leawa kün teajiürüw ombeay iüm tasajüw nej:

—Xechijkian, netam merang najiüt.

Angoch miün tapiüng:

—¡Tiül aaga nüt aliük kiaj sanarang najiüt!

—Ngome netam mepiüng apmerang tiül aaga nüt aliük kiaj —ajüw—, oxep nómban netam merang. Ech leaam imeaats aag agüy.



## Aaga nanderak wüx chak

Lamajiür xeyay neat nipilan ngo majawüw kuane os, ütiw aong xiül okueaj palpálwüx xiül. Noik nüt noik ajlüy nipilan tambüw tiül peat tamongochiw xeyay ongwiiüts kiaj. Tiül aaga peat kiaj taxomüw palpálwüx nimal ndoj tambiyaw tatsambüw napak miün onij. Kondom kiaj tajawüw teamongoj nadamdak chok, ajoyiw ranran altiül piüts; ngo majawüw kuane.

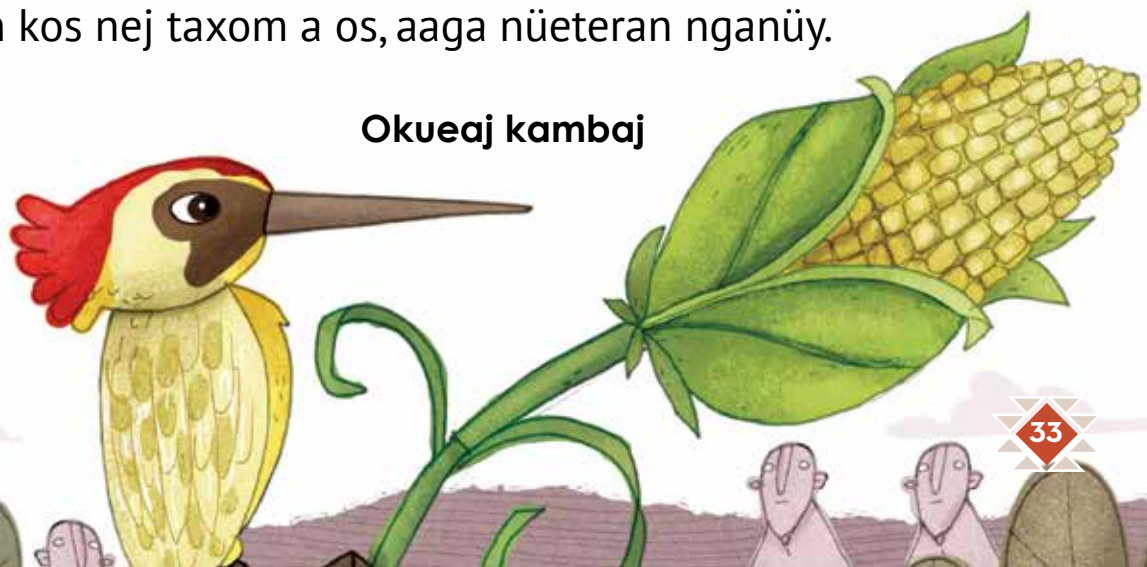
Tandüjpiw mamb xeechxeech chok. Tatüchiw niüng ajlüy noik nadamüy kang at najal oleaj kiaj tajawüw naw tiül teamawüniw nikiriw raan. Ajküwa nipilan tandiümüw majawüw tiül ngo maxeomüw majawüw nikuajind, pojniüw miün.

Tiül miün nejiw tesajayej kuane alndom marangaats matüchiiüts ajküwa nikiriw raan. Nop tiül nijiw tandiüm majmbaj aaga nadamüy kang nguineay ndom majawüw kuane altiül, tajoy xeyay noik noik oleaj nüt wüx majmbajüw, ngo mateotsüw wüx mboj miün tiüt nadamüy kang ajükichay miün niüng ajlüy osaab soex, anajtinch aw amb marroob ninguiün nipilan wüx ajmbaj a kang.

Aaga nipilan kiaj tajmiük, tawüch tiüt timiwaj nej taw xiyay kiej. Naag aga kiej kiaj nganüy ajiür nakants eed wüx omal nej. Kos tanomb tiül aaga neat kiaj nipilan nej, ndoj tewüneay marang chak.

Nej ajücheran kos nej taxom a os, aaga nüeteran nganüy.

Okueaj kambaj





## Aaga pet akiiüb a iüs\*

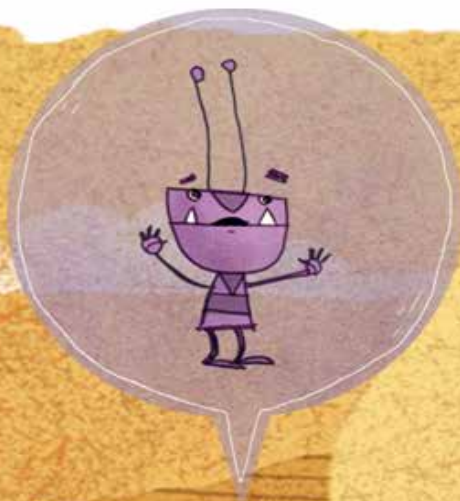
PET: Gruuuhhh, gruuuhhh.

NENDEAK: Noik chük nüt, nop pet tetaadtajtüy napak kiaj tanguiaj noik najiünts.

Iüs: Waiiiiii, waiiiiii.

NENDEAK: Tayamyamb niüng ajlüy nej andiüm maxom nguiaj imiün ajngot aaga najiünts kiaj tanguiaj noik nendeak team miün andeak tapiüng:

Iüs: Satün majmiük imal imeaats nde membiy xik, ngome sanandilil natsamb ik.




NENDEAK: Wüx aaga pet taxeaing oleaj...

IÜS: Waiiiiii, waiiiiii.

NENDEAK: Tajaw a iüs alkiriw mandeow palan miüünd nej.

IÜS: Waiiiiii, waiiiiii.

NENDEAK: Wüx tajaw nguineay amongoch tajmiük omal omeaats majaw aaga iüs, naw wüx ayaj tapiürang meáwan nüt almamal tiüt.

 **Indilil andüy tiül Minawiig**  
**montangtang ndoj irang**  
**leaw apmasaj ik.**





## Nanderak miün wüx nop tin arang nejiür

Tajlüy nop naxey wüx aaga iüt kam tandiüm majiür xeyay tomiün tamb majüy wüx matamüjchich minüt monopoots teat najlüy tiül mbas akats at majiüngaran aniüngaran xeyay atkiaj alndom majiür tomiün najen miün, ajlüyay arang mixeanean ngo mapeay nómban leawa teamatün.

Noik nüt tandiüm mamb timirünc ney ndoj tamb. Tajüy xeyay aag miün nimiow akuüüch oleaj aliün miün matüch timirünc ney kiaj ajntsop teombas ney nop nejtep kawüy tasaj ney:

–¡Sakiiüb!

Aaga naxey tapiüng: “¿Neol tasaj xik sakiiüb sitiül ngo nayaag imbas?”.



Aaga nejtep kawüy tasaj nej:

– ¿Kuane taranga? ¿Neol ajlüyay amix imeaatsa?

Aaga naxey tayak wüx amix omeaats kos nej xeyay andiümndiümüy ndoj tasaj:

– Ajaj naleaing ipiüng, xike lasangüyay xiyay, nikuajind ngo naxom wüx aag ayaj aag tamix ximeaats.

– Masey tanaámb mengüy landoj ngome apmapeay ikueaj nikuajind tomiün, leawa tomiün temerngüyay aoliw majneaj, naag ayaj teamarangüw noik iniüng nadam natsüjyay ombas. Ayey nej tiüt nelitlit manchiük. Teat inguiay najneaj, alakas nüt landoj iniüng aag miün nomb neat apmepak ndoj apmümb minüt. Sanakueat ik, lasamb, kiür ijüyjüy timirrüñch.

Kiaj ndroj nejtep kawüy nganüy aaga naxey tamb andüy timirrüñch nej anamix omeaats. Ngome tapiüng nikuajind kos ajaw aag miün nomb neat apmapak.

Atkiaj atnej tasaj nej nejtep kawüy, wüx tatüch nomb neat tandeow.

**Okueaj kambaj**



## Aaga poj akiüüb potwit\*

Montangtang teat xeech apiüngüw noik potwit tajmiük mbeay noik akuiür yow kiaj texomaweag noik poj.

Potwit tatün manguiay a poj:

—¿Kuane temerang nengüye?

—Teananyamb kuane ndom nüt.

—¿Jo ike kuane temeyamb? —tatün manguiay a poj.

—Xiün nenganeow yow.

—Najneajay —aw a poj.

Kiaj aaga poj tasaj a potwit:

—Ike, xiyay najneaj ijüyjüy iriow ninguiün iriow ninguiün, ngo müm ipak, nganüy xike xiyay najiüt sarang wüx namb najüy, sandiüm najlüy atnej ijlüy, xiyay najneaj sanayaag wüx najlüy kawüx.

—Atkiaj —aw a potwit—, jondot indiüm alndom natepich ik kawüx kiaj apmejaw nguineay ajlüy.

—Najneajay —aw a poj apak omeaats xeyay.

Atkiaj, aaga poj tajtep teopech potwit kiaj tajlüliw, wüx lapeayiw tiül nepep, poj tasaj aaga potwit:

—Xeowüy lajmbok imal.

Aaga potwit tajküy xiyay ndoj tapiüng:

–Setiül tendüy wüx mepiüng sanalox ik tiüt.

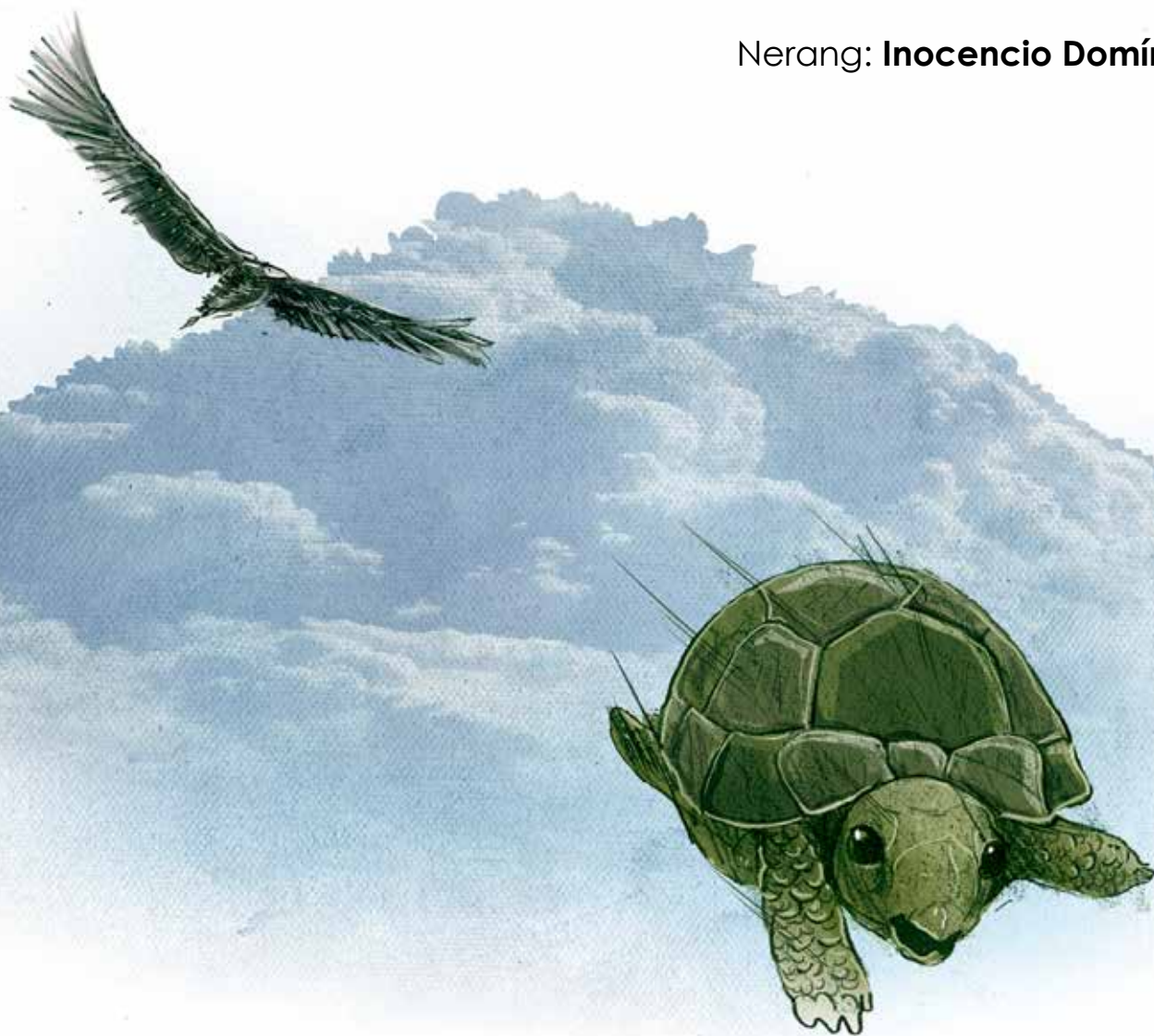
Aaga poj mbayat ngome tapiüng nikuajind wüx lamong mbayaw,  
tandüy wüx mapiüng aaga poj:

–Xeowüy lajmbok imal.

Tajküy a potwit kiaj talox tiüt a poj, anmümb majmbaj mipang nej;  
minchey nej nendüy monandeow tataag majneaj opang a poj.

Aag tajlüy opang a poj nexeegejkiay.

Nerang: **Inocencio Domínguez D.**





## Aaga minaj lüw akiüb polong omal\*

—iKiür mok ngo mertam, pandiün omeaats iüt ik!

Atkiaj tandeak noik nüt minaj lüw masaj aaga polong omal. Aaga polong omal, tajküy xeyay napak miün tawitich montsoj.

—¿Ipiüng xenembol nandüy ik ngwüy apmembayíich xik aag irang minaj tiül lüw? Nop waküx xeyay napak ngo mat ik sarang wüx leawa sandiüm.

Wüx ndoj mandeak aaga poch kiaj tarap andüy wüx monbiyay.

Taind ind at nej nejtep kawüy. Tanot opech kiaj asapüy, tamong amb wüx opech xeech minaj lüw ndoj ansolon tamb andüy teonik. Minaj lüw tayak onik apaj ngo majaw kuane atnej, at oniiüg nej anebiümbiümb lamembeap.  
Meáwan akiüjpüw nejiw leawa aliw kiaj tumb mexotayej xeyay mbayajow.



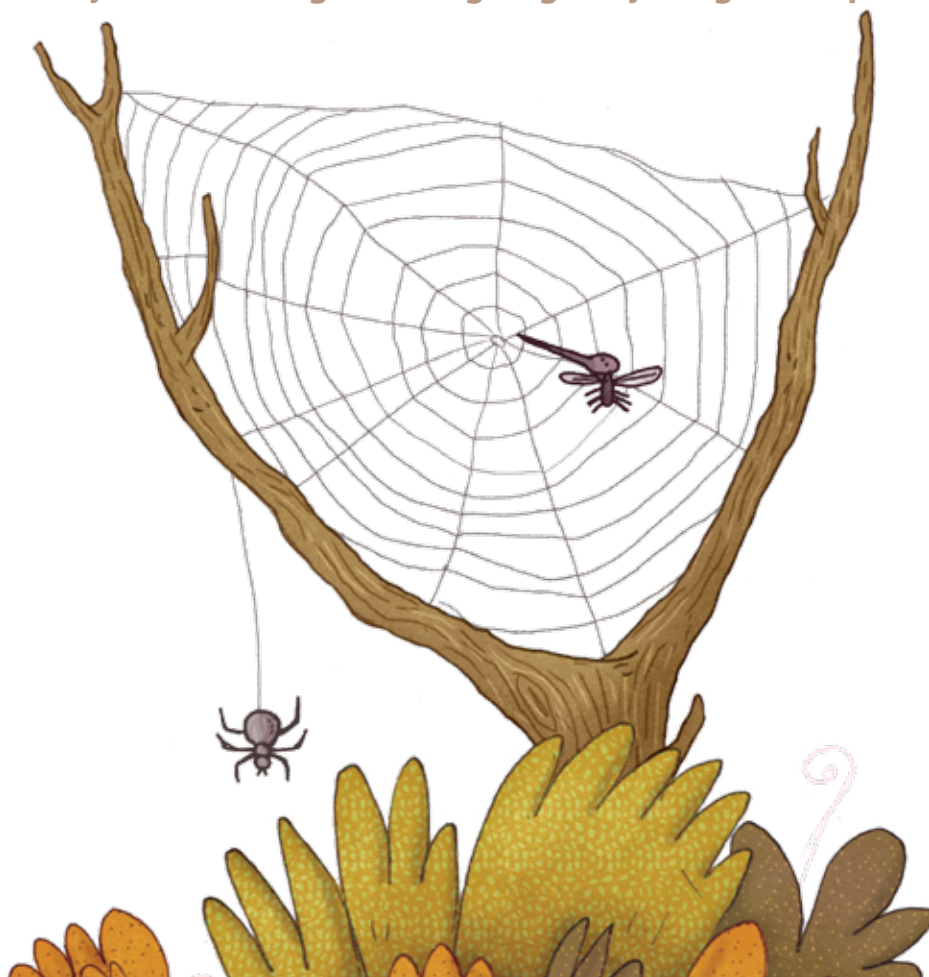
¡Aaga monbayan kiaj arang nop polong omal atnej mawüüche minaj lüw anmaloodlood nej!

Xeowüy lajen mandal opech, ombeay at oxing. Aaga kich mok ngo majüik among eed miün minaj lüw anekiejkiej oleaj owix, ngo ndom mewüney akuiür andüy ninguiün ajchikchik kawüx awüchwüch miwiül nej andüy wüx opech nej at asep teoxing leaw alndom tumb miünd nej kiaj tajmiük.

Aaga kich polong omal kiaj takueat atsoj, tajntsop ajkananüy miün aaga ind iwitichay monjtsoj tandondochanaag majüikich lajntsop wüx, tamb marap manguiayaran nguiajantanej.

Tiül tiiüd kiaj tajmiük tiül noik mindok kuak kiaj tumb minüt nej wüx landoj arangrangüy mapiüng ngo matüch nej nijinguind.

 **Indilil andüy tiül Minawiig montangtang ndoj irang leaw apmasaj ik.**





## **Ijpüw mbaleoy akiüjpüw mbalás\***

Ijpüw mbaleoy tajntsop teombasüw nijiw nop mbalás:  
Aaga nop, xeowüy imbol ombas,  
wüx mipüüig xiül asapüy;  
nganüy alinop, ajkueat miün tiül ijüy,  
teaámbe andeow teamteam miün.

Aaga mbalás tamb matüch teamteam miün;  
kos aaga xeech kiaj, landerak languaiyaran,  
nandeow nipilan ngome apmatsamb,  
ngo majküy majaw apmayeyey tiüt at apmarreeg,  
apmaxim oxing at ombeay parreeg;  
ngo mayaag miüünd nej,  
nikuajind ngome xolxolüy;  
atkiaj, tam ngo mimbol a xeech:  
“Aag ayaj landeow nómban atnej xe xeech”.



Atkiaj arang aaga ngo marang amongoch wüx,  
 leawa nadam monajneaj ajiür arangrangüy wüx,  
 atnej apmaw imiün wüx xiül teamteam miün,  
 akuiür tajngot ajmel mapekeik akiiüb nej nomiün,  
 lamong wüx ayak monajneaj,  
 lanaxeom ik najneajay nikuajind ngo memongoch,  
 ndoj wüx apiüng: “Lanateots wüx lemejaw  
 aaga mbalás tasaj ik akas poch.  
 ¿Kuane tapiünga? Sanasaj ik leaw tajlüy”;  
 Ijkiaw nine poch sanandeak tilaag nengüy:  
 “ikueat ikiiübkiiüb nipilan  
 jondot majaw iltiül naél, apmakueat ik”.

Nerang: **Félix María de Samaniego**





## Aaga poj akiiüb a chok\*

Noik poj attilol

tasaj nop chok:

—Tiül aaga nakind kam,  
isaj xik, ¿kuane it, sakiiüb?

—Süet osaab soex —aw—  
at a os at palpálwüx osaab soex,  
leawa saxom wüx ndoj ajoet  
xikialüy chipiowchipiow.

—¡Jo!, ¡najneajay ijlüy! —aw  
aaga poj tasoy teombas—,  
¡najneajay imongoch!,  
¡najneajay ijlüy, sakiiüb nengüy!,  
nganüy a xike, ¡ngo nembeat nikuajind!,  
saltilol meáwan neat

ngo naxom süet

nguiajnguiaj satsamb nop miiüs yow.

—Aag miün ayaj neat neat miün,  
¿kuane irang? —tatün nej manguiaay a chok.

Poj tapiüng:

—Xike, naleaing nüt nüt miün  
sameay tiüt tiül yow  
xiyay miloliüt,



ngome apmejaw xik sal wüx iüt  
sasatat tiüt xitüing.

—Topots ijküy

—aj nej kich chok—,

leaw lop tememongoch,

ngome ik miün kiaj;

kos atkiaj netam majlüy,

átan miün kiaj amongoch monxey ngo ram omeaats,

ngo mind arang najiüt

naél apmandüüb nej.

Nerang: **José Joaquín Fernández de Lizardi**

 **Indilil andüy tiül Minawiig montangtang ndoj irang leaw apmasaj ik.**





## Ajküwa nemeechmeech nipilan

Tajlüy chük lamajiür xeyay neat ajküw monaw tiül kicheech kambaj Tamulté monkül tiül wajchiük niüng ngo majlüy xeyay xiül, tandüüb nejiw nemeechmeech nipilan tambüw mexotayej tiül nadam peat. Leawa arangüw ajküwa nemeechmeech nipilan kiaj ambichaw mawüniw leawa paxeomüw tiül noik nden, anejtiw waküx, asapüw montaj, arangüw xeyay ngo majneaj.

Wüx landoj anejtiw moneed ajimbeaw tiüt nómban meáwan, ajküwa monxeotüy landilileaw wüx tapeayiw aniüngüw nejiw taxeomüw noik ngo majneaj nerrapap ninguiün meáwan leaw ajiürüw; üetiw nejiw netong tiüt, xor opangpang miün at a os nerrapap ninguiün.



Teamteam miün tajiürüw ndoj tatsojow xeyay amban tiül tengochayej makiüjpüw nemeechmeech nipilan ndoj wüx tawüw kiaj. Wüx aliünüw kiaj nemeech monxey, xeyay nipilan tayambüw omeajtsüw nguineay marangüw wüx mitomiünüw nejiw, taxeotüw tiül iüt amiütüw tiüt; ngome tatüch okueajiw mayaküw nejekich niüng tayaküw leawa nembeatmbeat.

Andeaküw nipilan tajawüw biümb teomal iüt, aag ayaj ajükichay niüng axooraad nembeatich. Altiül monxey tajmeliw maojtiw niüng tajawüw biümb, taxomüw akas ngan asajüw “ikial tomiün” chipchipiow nelitlit tomiün.

Átan miün kiaj, leawa tandiümüw majüikichaw nguiane ajlüy a naxoráad tomiün, aaga nembeatmbeat tomiün kiaj ndronüyan atnej ateok miün, awüney marang ngwiat.

Anderak leawa nendel alndom maxeom aaga xeyay tomiün kiaj, lapiürang ton ngo ndom mandeak masaj nijinguind leawa paxeom kos atkiaj alndom majiür a tomiün.

**Okueaj kambaj**





## Aaga najneaj pet

Nop naxey akiiüb mintaj nej aküliw nejiw miün kiaj at mijkiaj ajlüy nadam kambaj. Ajiürüw nop pet ajlüyay makiüjpüw atajküw majneaj xiyay.

Akas miün nüt aküliw ndoj tachejiw nop neaik matangüjchiw kos atkiaj ngome apmayajküw ajlüyiwiw nijiw miün kiaj.

Tamong a nüt naxey akiiüb mintaj nej apak omeajtsüw kos lamajiürüw nop nine monguich palanoj ajlüyiwiw. Wüx manderak pet atnej majlüy alinop nipilan kos nej apalüch niüng ajlüyiwiw, aaga pet palüy atsoj at ajiür a neaik wüx mawüw neneay nej.

Noik andüy wüx kinüt nejiw a teat, müm tambüw machenchiw onij tiül malkiaab totowtam ameay a naliw tiliüm, teamajiür nej a pet.

Ndoj achenchiw onij laambüw apchetemoj metiw, kiaj majawüw aw a pet imiün wüx mimats naliw awichwich wiül anekiej ombeay, kiaj matüch aaga naxey, najtaj. Najen miün tapiüng tiül omeaats





aaga naxey nguineay najneaj lamarang aga pet kiaj aw, ngo mapiüngpiüng wüx, tamb mayar nots manchiük tapep arojtsüw aaga pet.

Najen miün tajmeliw tiliüm majawüw kuane najlüy, tajawüw aaga naliw almapak teatsoj wüx mimats nej.

Apak omeajtsüw taxeainguiw mapekiw a naliw wüx tambüw andüyiw teombeay iüm kiaj majawüw nop nadamüy ndiük landeow nendooig miün pinowan.

Wüx tajawüw nguineay arangüw, miteat mimüm naliw tamix omeajtsüw at tajawüw ngo majneaj tarangüw kos tambiyaw aag lamong wüx mimonajneaj nej leaw marrey akiiüb monxey leaw xiyay najneaj tarang aaga najneaj pet tawün wüx aga naliw ngome tüüch mandeow.

**Okueaj kambaj**



## Aaga naxey leawa tapak arojmbüw\*

Tajlüy nop naxey naw Tapotzingo at apiüngüw xeyay mimeech tiül minüt nej. Atkiaj tajlüy naw wüx arang nench ndoj tataxey; wüx tajngot iün andeow, ngome takül wüx xeyay nüt najen miün tandeow.

Wüx nipilan teama ngo wüjchiw apix nej ndoj apmapijpeaw teombas artül, kiaj majawüw teaxolxolüy... Kiaj apak kamüm kiriw miün tandeow alinomb; kiripite miün tamong tandüy wüx mexolxolüy alinomb, tandüy wüx mapak.

Tatüch mapak arojmbüw.

Topots mapiüng guineay tajaw kawüx tiül mbas akats tajaw nop najtaj teajants neüt jael alwüx onts potwit. Tasajüw nej kos aaga nop najtaj kiaj ajants jael *domingo* ngo maxood, aag teamamongoch naél nganüy.





Tajaw ton nop naxey tiül ponong soex, tiül noik biümb teandaab pinowan. Tasajüw nej atkiaj amongochiw monxey leawa ngo meaag ambeol alinop tengwüy ngo meaag ayak nichech teampoots.

Kiaj tasajüw nej mandilil miün wüx iüt masaj meáwan akiüjpüw nej, ndom manguiaiyw ngo majneaj mapaküw wüx aaga iüt kam tearangüw ngo majneaj.

Kiriw miün aaga naxey tandeow nomiün lango mandüy wüx mapak. Tapak mapiüng leawa Teat najlüy tiül mbas akats asaj nej mapiüng masaj akiüjpüw nej.

Kiaj tandeow, tasojkiw tiül apix nej ndoj tayaküw tiül miküx nej, tapaküw majiürüw noik ongwiiüts alram tiüt tambüw mamiütüw.

### Ngomajiür nerang





## Wüx minüt mondiümüy\*

Tapech wüx oniiüg a teat tajaw at akuajlangüy wüx nop tirip xiül nüeteran wüx.

— ¡Najneajay! ¡Xeowüy lajneaj!... Inguiay, kos xike sajlüy nüüch ik mejaw a tiiüd. ¿Lemejaw najneaj leawa temeranga? ¿Leme teots wüx leawa alndom memongoche?

— ¿Sanamongoche?... ¿Kuane?

— Apmekiüba a nüx kiaja. Ijaw, lemejiür mineat alndom mexom imeaats, ngo mekiy. ¿Lemejaw jane neje? ¿Nguiaj imiün ajngota? ¿Lemeyaag ombas aljane ndom mapiüng nguineay ajlüye Montevideo?

— ¡Teat!

— ¡Ajaj, kuane arangüw ninguiün! ¡Jaa! Nde merang timbas atkiaj... Ngome andüy wüx nej teanapiüng... minüx. Nej nop naliw monguich, at ngomajaw kuane teamarang. Lemejaw, ¿nguineay teapaküwa?

— ¡Ngwüy! Kuane sambich, masey xeteat ik...

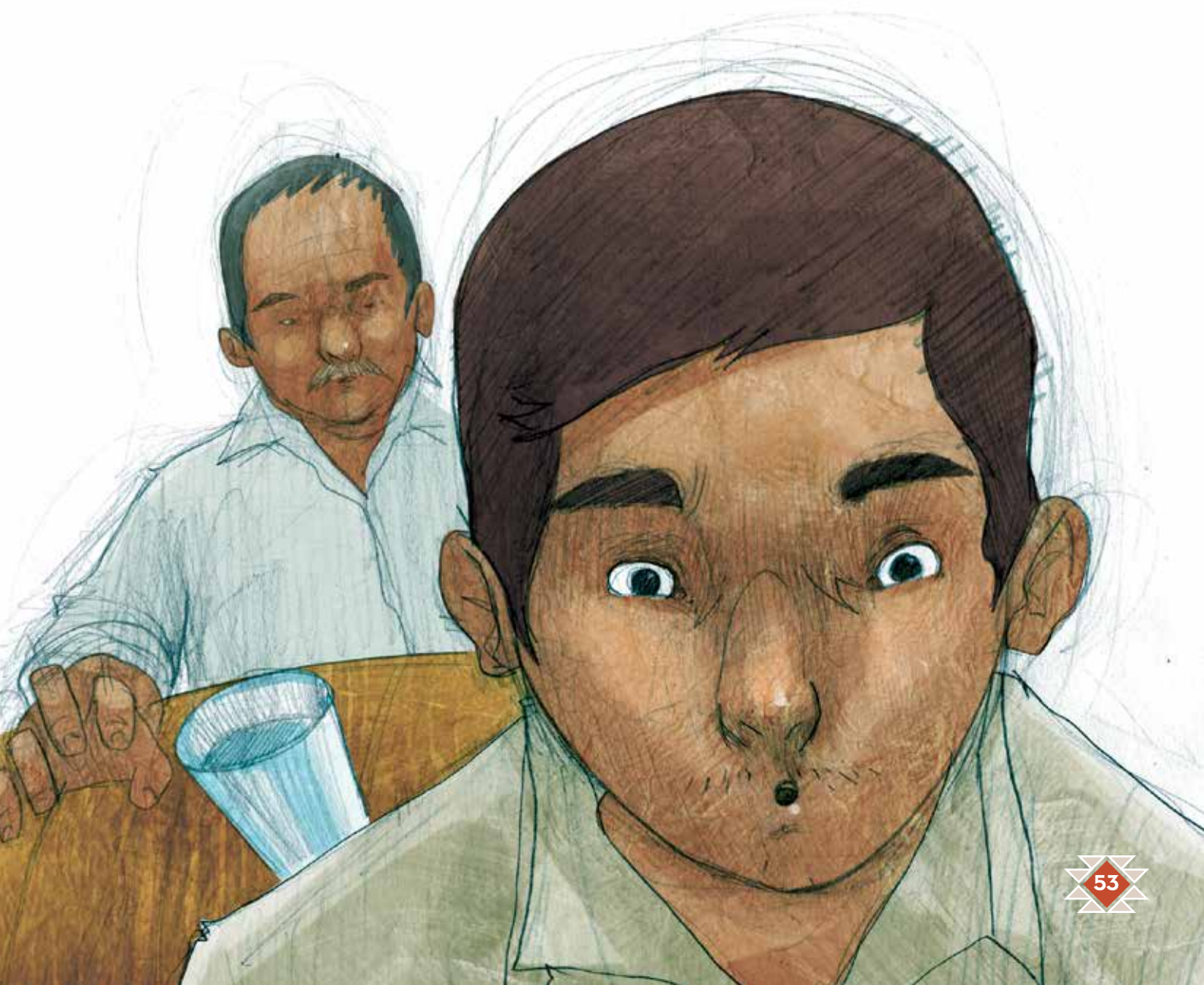
”— ¡Jaa, jaa, jaa! Ikueat aaga ayaj alinoik nüt apmandeakar. Ngome teanayak atnej xeteat ik, ngwüy atnej nasaj jagantanej nemonajneaj monxey.

— ¡Atnej xeyay ngo majneaj meyaag leawa teanatün nanguiaj ik, itün menguiay andüy wüx mimüm minüx, kuane ajiüranaag mikoj minoj nej; itün menguiay!

–¡Ajaj! Lanajaw kuane tajlüy...

–¡Joo! ¿Lemejawa aaga ayaj tarang minajtaj Arrizabalaga? ¿Nej tengwüy aaga alinop teamamongoch tomiün müüch aaga najtaj najlüy Montevideo? ¡Ike ngo mejaw nikujajind!

”¡Ajaj, lanajaw! ¡Minüx ngo majaw wüx nikujajind aag ayaj, lanajaw! Ngo majlüy noik najiüt natsüjyay ombas atnej temerang... Ijaw wüx ijüy, tengwüy nekiy apmepeay.



## Nop wiül ndojkiüt miwiül nej\*

Tanomb tajlüy chük nop wiül, wüx alchük tiül noik korrül, tajaw nej neneay korrül, aaga wiül kiaj xeyay nüt laámb tiül a korrül kiaj, lachük matsamb xeyay kit. Wüx tajaw nej neneay korrül, akuiür tamb mapal ombeay korrül ndom mapal tikorrül, kos wiül teakuiür tikorrül. Tatüch mapal, kos wiül najen ajngot, nej mapal ombeay korrül, wiül kiaj among akuiür, áagan miwiül nej tatüch mapand nej ombeay korrül, kiaj ndojkiüt, takueat kiaj, wüx wantsam majaw ngo majiür wiül, nómban ngo majneaj mayaag.

Kondom tapiüng:

—Joo nganüy latokotsoj xewiül kam, kuane sanasajüw sakiüjpüw, wüx sanaxomüw, kuane monxing sarang kam, aw.

Kondom tayamb omeaats guineay apmarang ndom majüikich aag ayaj. Kiaj chük tasojnong meáwan wiül, leawa najlüyiw tiül aaga iüt kiaj, niüng akül nej, wüx laümb kanchiüm meáwan wiül, kiaj topots masaj nejiw ndom majlüyiw atnej ajlüy nej, mandojkiw miwiülüw nejiw aton, atkiaj ngo mapal nejiw nguiajantanej mambüw. Nej tapiüng masaj nejiw, kos wüx nop ajiür wiül apmewinchay okueaj tiül sats wüx apmekuiür, at aton wüx nop wiül tokots miwiül nej, xeyay najneaj ajüik, aj nejiw.

Nganüy nop tiül meáwan wiül, leaw xeyay axeom omeaats, wüx laümb manguiaj meáwan guineay apiüng a tokots wiül, kiaj witiüt lombom pinowan. Kondom tasaj nejiw:



–Sapiüng naleaing aaga ipiüng kiaj. Nganüy sitiül mepiüng wüx aliün mejiür miwiül, alndom nanguiaiün at sanarangan leaw apmepiüng, kos sanajawan wüx ike, aj nej.

Áag ayaj andeak noik nanderak kam.

*Leaw akiaach ikoots aga nanderak kam: Atkiaj aton almajlüy altiül nipilan, andiüm masaj meáwan majlüyiw atnej ajlüy nej, nganüy nej ngo majüik sitiül nej arang ngo majneaj.*

Nerang: **Noé Dávalos Hinojosa**



## **Aaga wüy akiüb sampüy\***

Tajlüy chük nop wüy at nop sampüy. Aaga wüy teamajmbaj noik kang, tapeay kiaj a sampüy tatün manguiaiy:

—¿Kuane teamajmbaj kiaj, a wüye?

Tapiüng a wüy:

—Teanaajmbaj noik kang, jondot ngo najmbaj apndrom ombas aaga iüt.

Aaga sampüy tatün manguiaiy alinomb:

—¿Ngwa laümb ipak mejmbaj aaga kang wüye?

Tapiüng aaga wüy:

—Laümb sapak.

Sampüy xeyay tapak omeaats, tandiüm mambeol nej, ndoj tapiüng:

—Xike sanajmbaj a kang atkiaj mbich ngome apndrom ombas aaga iüt, tengwüy apndrom ombasar; ndot alndom meamb meyamb kuane mütiür, xike sanakül ik nengüy.

Aaga wüy asap miün nej okueaj tamb mayamb kuane apmütiw tekiiy xeyay ndoj ngome tapeay, sampüy laínd üet tapiüng:

—Masey ndrot ombas a iüt sanatsambiich aaga kang.


Sampüy tatsambiich aaga kang ndoj tamb mayamb a wüy. Taxom tiül noik posok nüik teaüet ong nüik, kiaj tasaj:

–İTewaiich xik, ipiüng apmendilil ndoj ngome terang at nej ipiüng, nganüy apmengüy!

Aw a wüy:

–Nde mejküy, sampüy, xiün net najün ong nüik.

Wüy tüüch nej noik najüneay ong nüik ayar miün müet, xowüy langan mayaag kiaj tatün alinoik, kiaj mapeed alinoik ong nüik aliün mateak tang ajlüy wüx misats, wüx tüet tatil teonik nej ndoj mojkot miün kiaj.

 Indilil andüy tiül  
Minawiig  
montangtang  
ndoj irang leaw  
apmasaj ik.





## Neol sampüy ndoj ombas axeot oniiügaran\*

Aaga sampüy, xeyay ndoj ombas maxeot oniiügaran, ngo majlüy nimal netüch nej.

Sitiül alkuane majlüy, masey xeyay amijkiaj, nej lamajaw.

Nguiaj apmatüch ik; altegüy apmentsocheyej kiaj niüng ikül, altiül apiüngüw neteor, ngo meaag ayaj, nej teamasaj ik leawa tajlüy mijkiaj.

Xeyay apench omal, oniiüg aaga sampüy, apiüngüw taw atkiaj kos lamajiür neat tatsambüw chük omeaats nipilan.

Lamajiür xeyay neat, wüx aljane mandeow, ambeliw tiül biümb. Aaga omeaats leaw nandaab kiaj, jondot nadam omeaats, ngondom mandaab najen.

Leawa monjiür nandeow, aaga teandaab jondot kiaj makueatiw, sampüy apmaneed omeaats a nandeow kiaj apmatsamb. Aag ayaj lajlüy nguiajantanej, atkiaj ajlüy sampüy xiyay axeom omeaats.

Wüx aljane mandeow at tandiümüw mambeliw, lamüjchiw najiüt a sampüy guineay ndom mawaijchaw makül mijkiaj. Aaga sampüy mbas miün papeay kiaj ndoj apmaneed omeaats a nandeow.



Aaga sampüy nej miün kiaj ndoj ombas maxeot oniiügaran at  
atsamb omeaats nipilan.

Atkiaj apiüngüw teat montangtang, wüx mandeaküw guineay  
ajlüy guineay ajawüw.

Aag agüy atnej naleaing kos, atkiaj ajaraw nganüy jondot mejaw  
apmeyeyey tiüt nop sampüy, atanej apmamb matüch ik, mapiüng  
leawa tememongoch tengwüy aliük miün apmemongoch.

Wüx apmatüch ik, apmentsojchay niüng ijlüy, apmamong iniüng  
tengwüy apmajntsop timbas ngo mertewots wüx; nekiy tengwüy  
najen miün apmatüch ik menguiay noik nadam monteomeaats  
tengwüy apmandeow aljane ikualaats leawa xeowüy  
indeakaweag.

Aaga sampüy nop nej tiül xeowüy apench omal.

Altiül apiüngüw nekechaj ngwüy  
ngome atkiaj; nej  
apmatüch ik pasaj ik  
kuane epmemongoch  
aliük miün aag miün ayaj.

Nerang: **Benito Peralta G.**



# Nerang nendalalüy\*

Nop nench, ajlüyay amb tiül peat, palüy arang nendalalüy, noik nüt tasaj nej mimüm nej, kuane temerang anch kiür iyamb najiüt ajow.

Aaga nench tamb ayamb najiüt, tajmel aniüng nop natang nenajiüt, tasaj xiün nayamb najiüt nind sarang najiüt. Minaj nenajiüt tasaj nej, ajaj sajiür najiüt sapiüng ngo ndom merang aaga najiüt leawa sajiür, xeyay naél.

Tapiüŋ aaga anch:

—¿Kuane ngo ndom ximbas naranga?

## Minaj nenajiüt tapiüng:

–Apmetam xik oxep arej akoik miow ajlüy nadamdäm pilkang.

Aaga anch tapiüng:

—iSanajmel narang!

Minaj nenajiüt tamb andüy aniüng nej nganüy aaga anch kiaj  
tamb mambaag irangüy najiüt mayak ninguiüninguiün; noik oleaj  
nüt lajlüy a nadamdam pilkang, wüx  
landoj tamb masaj aaga natang  
nenajiüt,





– Lanandondoch xenajiüt, nganüy nguineay sanangüy ik ngonajiür xeyay tomiün, tengwa alndom sanüüch ik tarrap xiül leawa süeteay wüx.

– Xike ton sajiür süeteay wüx nop tarrap xiül.

– Naleaing xe tarrap xiül nganüy chipiow wüx nüeteran, tabar üetiür kiür iyar aaga apchetemor wüx.

Aaga natang nenajiüt tasaj aag üeteay wüx:

– Sandiüm nüeteran.

Kiaj müüch nejiw nüeteran, wüx landoj üetiw, aaga anch tajoy aaga tarrap xiül aaga üetiw wüx andüy aniüng nej ndoj tamb mandüüb niüng nop najtaj tasaj:

– Ndemesaj nikuajind aaga nüeteran wüx kam.

Aaga najtaj tajaw xeowüy lajneaj aaga tarrap xiül nüeteran wüx tangowüch tayak ingow palwüx, ndoj tamong a nench mayar üeteay wüx, ngo majaw tiül langowüücheran, wüx tapeay aniüng nej tapiüng leawa tamongoch kiaj masaj monjlüy kiaj tabaats üetiiüts ikiüjpan miün leawa apchetemoots wüx, chetetoj kiaj majawüw ngo meaag a tarrap xiül neech nüeteran, kiaj tapiüng mimüm nej, xekual neol tewaiich xik, ngome naleaing indeak, tapiüng a nench ngwüy müm, nots kiaj tangowüjchiw xe tarrap xiül neech nüeteran, napak miün taloxiw ninguiün aaga tarrap xiül nüeteran wüx aleaw ninguiaj ndoj awaicheyej aaga anch tamelich marang alegüy nerangüy najiüt manüüb ajkananüy miün apmambeol mimüm nej.

## Aaga rach lüw tamongoch naél\*

Tajlüy lamajiür xeyay neat, tiül aaga nüt kiaj wüx meáwan leawa monjiür pikiw oleaj ngome metsambayej. Meáwan nimal üetiw soex, ong xiül tengwüy osaab soex. Najneaj ajlüliw nguex makiiüb mojnol, miüs akiiüb war, wiül akiiüb koy, xikuüw akiiüb sampüy pet. Tiül meáwan leawa apikiw oleajiw, aaga rach lüw najntsop tiül atsüjyay ombas sojkio w tiül noik apix nej piüts ombas. Nguiajantanej mamb alombojchay wüx apix nej. Katskatsüy miün malüp ombas naag oniw nej. Xeowüy latajkiay majneaj at ton arangrangüy, ngo mayak wüx ombas nej najndot, eed, tengwüy kiriw ndeor.

Noik andüy wüx kinüt, aaga rach lüw teatsojow makiüjpüw noik sonongoj ech weak wüx teatsojow, nop tiül nejiw leaad omeaats tawealeal müüch noik nüch kawak najüneay jpalat miün! Tarrapaw teopech, nómban atsopoch kiaj. Ajküy a lüw kos teiiüt apix nej, tayak müüch akoch. Aaga neteonandüy ech weak nómban rondo w tiüt miotaag naw wil onik ndoj wüx miwiül.

Tin matsamb wüx taxim kiej, aaga rach lüw tanotot tiüt andüy pinowan peat a ech weak kiaj topots müüch matsamb. Altegüy



ech weak apajüw ajiüntsüw tambüw akiürrüw masajüw minatang tiül peat. Aaga minatang tiül peat nej ajaw wüx meáwan leawa monkül kiaj. Nej tayak mipoch apmüüch mamongoch naél a rach lüw kiaj tasaj ajküw ech weak:

– Ijtepiün teonik namix kich yax kiaj, wüx apmamong aaga lüw, iloxiün wüx ombas nej aong a xiül. Niüng ambün ngome apmaw, nómban lakül wüx miotaag ombas nej. Kos xeowüy arangrangüy, naag ayaj xeyay ngo majneaj apmayaag.

Aaga minatang tiül peat tasaj misow peat mawüniw niüng axotüy a lüw. Wüx tamong teowil xiül ajmiük wüx ombas nej atnej ijchiür palüy aong namix kich yax nómban ndroj ombas miotaag nej. Atkiaj apiürang, naw wüx kiaj, aaga lüw takül rach.

Aaga rach lüw ngome taw wüx omeaats leawa tarangüw wüx ombas nej ech weak at misow peat. Ajküwa ayaj alndom matsamb naxix üet.

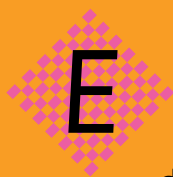
Mbich nganüy, najen miün apmasap kos xeyay najiüt apmarang, aaga natang tiül peat tüüch manjntsop miiwiül ajküwa ech weak atkiaj alndom miküirrüw teonik xiül. Nganüy misow peat tüüch miotajküw nejiw tarrang at napak at asoikiw majüyiw noik noik asapayej atkiaj alndom mewüneyej wüx.

**Okueaj kambaj**





[illegible]



En este Libro de lecturas se han contemplado textos de diferentes autores y pueblos, obras que permiten desarrollar la habilidad de la lectura en voz alta, la identificación de algunos elementos básicos que dan sentido a nuestra lengua escrita, así también se consideraron textos recreativos que permitirán poner en juego la imaginación del lector.

Estas obras fueron seleccionadas pensando en los contenidos y actividades contempladas en el Libro del adulto y la importancia del aprecio que deba tener la palabra escrita.



Tiül aag nateoraw nawiig kam altiül najneaj poch arangüw palpalwüx monrang nawiig at monaw palpalwüx kambaj, nawiig leaw alndom mambeol müüch mapench omal nendüy nawiig mateow napak, tiül apmaxom nembeatmbeat poch müüch raam arangüch nawiig, aton tayaküch tiül najneajneaj poch leaw ambeol maxom omeaats neteow nej.

Aga nawiig kam tarriüjtüch leawa najneajneaj arangüw palpalwüx monrang nawiig mayakaran tiül minawiig natangtang leaw apmetamb nej nendüy nawiig at xeyay nembeatmbeat poch tarangüw tiül.



DISTRIBUCIÓN GRATUITA  
AJINERÁN ÜÜNDERAN MIÜN



Este programa es público, ajeno a cualquier partido político. Queda prohibido su uso para fines distintos a los establecidos en el programa.

Ombeayiüts • Huave del Oeste • Ombeayiüts • Huave del Oeste • Ombeayiüts • Huave del Oeste